

HEMMESJÖBYGDEN

Meddelande från Hemmesjö hembygdsförening

Hembygdsrörelsen är stark i Småland, det kan man finna inte minst av de många hembygdsböcker som årligen produceras runt om i bygderna. Mot den bakgrunden är det påfallande, att Hemmesjö fick sin hembygdsförening först förra året. Den starka uppslutning som föreningen fick redan från starten visar, att det var ett länge känt behov som fylldes.

Detta medlemsblad utsänds i anslutning till föreningens första årsmöte den 18 mars 1977. Det vill tala om vad föreningen gör och samtidigt vara en uppmaning till dem som ännu inte anmält sig som medlemmar att göra detta så snart som möjligt. Det sker enklast genom en hänvändelse till föreningens sekreterare, Gulli Fjordvik, Hemmesjö prästgård, tel. 740 39, eller kassören, Monica Holgersson, Värendsvägen 46, Åryd, tel. 741 26.

Utöver uppgifter om föreningens verksamhet innehåller detta nummer ett par artiklar som belyser livet i Hemmesjöbygden i äldre tider. Den ena ger några glimtar från Åry bruks historia under 1700-talet sådan denna avspeglar sig i det bevarade arkivmaterialet. Den andra erinrar om den inte alltför avlägsna tid, då vargarna ännu utgjorde en fara för dem som bodde i Hemmesjö och Tegnaby.

Styrelsen hoppas, att den också i fortsättningen då och då skall kunna utsända meddelanden om föreningens verksamhet och till dem foga artiklar och notiser om tider som gått. Den vågar räkna med många bidrag från föreningens medlemmar. Den som har något att berätta kan lämpligen ta kontakt med föreningens ordförande, Bengt Hjélmqvist, tel. 742 70.

GLÖM INTE ÅRSMÖTET DEN 18 MARS

Se sista sidan

HFMESJÖ HEMBYGDSFÖRENING

bildades vid en sammankomst på Fridhem i Åryd den 29 juni 1976. Till sammankomsten hade en inbjudan utgått, undertecknad av Bengt Alstad, Alrik Andersson, Åke Fjordevik,, Bengt Hjelmqvist, Kurt Johansson, Harald Schön och Bertil Sjösteen. Närmare femtiotalet personer mötte upp och beslöt enhälligt att bilda föreningen. Provisoriska stadgar antogs, och en interimstyrelse valdes.

Enligt stadgarna är föreningens uppgift att värna om och vårda bygdens miljö och dess kulturarv och föra detta vidare till kommande generationer. Sitt syfte vill föreningen nå genom att befrämja kunskapen om och känslan för hembygden och dess ur historisk och kulturell synpunkt värdefulla traditioner, genom att aktivt medverka till vård och bevarande av dess natur och kultur, landskapsmiljö och fornminnen, genom att insamla intressanta föremål och handlingar med anknytning till bygden i nutid och gången tid, genom att samarbeta med kommunala organ och kulturorganisationer inom verksamhetsområdet samt stimulera till initiativ som gagnar bygden och dess utveckling och slutligen genom att organisera studiecirkelar, kurser, utflykter och annat som kan öka kunskapen om bygden, dess natur och historia.

Till ordförande i interimstyrelsen utsågs Bengt Hjelmqvist, Åryd och till ledamöter Monica Holgersson, Åryd (suppl. Anna Adolfsson, Åryd), Willy Johansson, Åryd (suppl. Stig Ekberg, Åryd), Allan Magnusson, Billa (suppl. Einar Persson, Billa), Gulli Fjordevik, Hemmesjö (suppl. John Svärd, Hemmesjö), Carl-Eric Johansson, Växjö (suppl. Göte Aronsson, Risinge) och Svea Johansson, Gummatorp (suppl. Roland Carlsson, S. Åreda). Inom styrelsen utsågs Allan Magnusson till vice ordförande, Gulli Fjordevik till sekreterare och Monica Holgersson till kassör.

Revisorer blev Alrik Andersson, Åryd, och Sven Gustafsson, Risinge, med Oscar Åberg, Billa, och Gregor Johansson, Växjö, som suppleanter.

Vid sammankomsten utsågs också en valberedning bestående av Kurt Johansson, Risinge, Bertil Sjösteen, Åryd, och Oscar Åberg, Billa, samt en studiekommitté med Kurt Johansson, Risinge, Nils Lindbäck, Hemmesjö, och Harald Schön, Åryd, som medlemmar.

Sitt första offentliga framträdande gjorde föreningen vid en hembygd dag i Åryd den 22 augusti. Den var förlagd till den öppna platsen mellan Växjövägen och sjön. Förre landsantikvarien Jan Erik Anderbjörk, gammal sommatorpare i Hemmesjö, talade om Hemmesjöbygden förr och nu, och Hovmantorps blåsorkester musicerade under Valter Allvins ledning. Ca 175 personer hade infunnit sig och lytt uppmaningen att ta med kaffekorgen. Det strålande vädret bidrog till att göra dagen till en lyckosam start.

Föreningens uppgift att organisera studiecirkelar och utflykter har under året tagit sig uttryck i startandet av tre stu-

diecirklar och en utfärd till Risinge. Om studiecirkklarna berättas på annan plats. Ciceroner vid utflykten till Risinge var Kurt Johansson och Carl-Eric Johansson. Rundturen började i Södra Areda och slutade i Tjuvakull, där kaffekorgarna togs fram efter en intressant och stimulerande dag i det vackra höstvädret.

Vargar i Hemmesjö

Bland det som visades vid utflykten till Risinge var också en varggrop. Att vargar ännu för 150 år sedan var en bister verklighet i de här trakterna framgår av den skallordning för Hemmesjö och Tegnaby socknar, som upprättades den 2 april 1826 och som en gång om året upplästes i församlingarnas kyrkor. Den lyder som följer:

Med anledning av Konungens Befallningshavandes /d.v.s. landshöfdingens/ Kungörelse av den 7 Februari 1826, grundad på Konga Häradsboers utlåtande vid sista Hösteting i Ingelstad, upprättades den 2 April samma år följande Skallordning inom Hemmesjö pastorat.

§ 1.

Tvenne Skallmästare, en från Hemmesjö och den andre från Tegnaby socknar, tillsättes, som med frihet och efter bästa förmåga bestyra om allt vad till Skallen hörer. Dem tillkommer lika aktning och lydnad som en Kronans Jägeri betjänt; varföre alla måste utan motsägelse eller någon invändning bevisa dem hörsamhet. Om förbrytelse häremot stadgas i § 7. Skallmästare äga att utse en Skallfogde, som dem biträder i varje Sexmannarote. För närvarande valdes Jacob Månsson på Hemmesjö Stom och Johannes Svensson i Tofta Norregård till Skallmästare; och till Skallfogdar utsågos Carl Nilsson i Hemmesjö Olsagård, Johannes Nilsson i Hemset Norregård, Lars P. Jönsson i Risinge Olsagård, Petter J. Pettersson i Areda Söregård, Jonas Ohlsson i Tegnaby Smedsgård, Anders Pettersson i Tegnaby Arnsgård och Johannes Andersson i Tofta Lillejonssonsgård.

§ 2.

Att förekomma det ej allmänheten onödigtvis uppbudas till Skallgång, skola gällande skäl vara för handen såsom att kraturen blivit rivne, att varghiden finnes eller att vargar flera gånger äro sedda i samma trakt, vadan är att förmoda, det de däromkring hålla sig. När nu något eller alla av ovan anförda skäl äro för handen, anmäles saken genast hos närmaste Skallmästare av den eller dem, som olyckan träffat eller av den, som flere gånger sett vargar i samma trakt - sannfärdigheten pröve Skallmästaren - eller av dem, som säkert veta, att varghiden finnas i trakten. Inträffar det, att kratur fällas, tillkännagive det ägaren hos Skallmästaren utan att röra kraturet. Nu har Skallmästaren fått under rättelse, bestämme han ställe och klockslag för sammankomsten och åligge honom att utan minsta uppskov giva skallbud till närmaste Skallfogde, vilken lämnar sin granne i rötten del därav och denne åter sin närmaste granne, så att skallbudet utan uppehåll går matlag från matlag genom hela

roten och sista man give Skallfogden i en annan rote under rättelse, vilken sedan meddelar den på sätt förut sagt är. Sedan Skallfogden först givit budet till grannen i byn, åligger honom även att gå till närmaste torpare, som bär budet vidare och så man från man genom alla under byn belägna torp. Den, som på minsta sätt uppehåller skallbudet, böte 1 R. B:o.

§ 3.

Skallskyldige äro alla, som ko hava; och varje som den äger, skickar utan avseende om han har i ko eller flera en antaglig person till skallen. Den, som ej gitter skicka en goukänu person, leje en sådan; men ingen kvinnsperson antages i skallen, icke heller några barn.

§ 4.

Ingen skallgång får anställas utom de skäl, som i § 2 äro uppräknade. Yrkar någon ty förutan / =trots detta/ på skallning eller uppbudar Skallmästare menigheten därtill, böte sex R. B:o.

§ 5.

En skall-lur till rättelse vid skallen skall begagnas. Skulle den befinnas ej uppfylla ändamålet, inköpes framdeles en skall-trumma. Skallmästare utvälja den person, de finna tjänlig att blåsa i skall-luren.

§ 6.

Ingen person får under skallen lossa skott på räv, hare eller andra djur än varg och dylika skadedjur: oröning, lydnuu, tysthet och skicklighet iakttages på det nogaste efter Skallmästarens befallning: ingen hund medtages till skallen. Varen, som övertråder någon punkt av denna §, förfallen till 1 R. B:o vite.

§ 7.

Den, som kan hantera bössa, bör en sådan medhava till skallen, och i annat fall tage han med sig spjut eller yxa. Uraktlater han det, böte han såsom i § 6 stadgat är. Samma plikt träffe även den, som antingen uteblivit eller icke skickat till skallen godkänd manbar person. Den, som rusig kommer till samlingsplatsen, sig under avjagningen oskickligt, oordentligt eller olydigt förhåller mot Skallmästare eller Skallfogdar eller ock oförsiktigt hanterat sitt skjutgevär, böte 1 R. B:o utom vad lagen särskilt stadgar mot dylika förbrytelser efter brottens beskaffenhet.

§ 8.

Alla varguät medhavas till det av Skallmästare bestämda stället. En övning skall anställas årligen i Juni månad, den Skallmästare till tid och ställe utsätte, för att öva menigheten och utröna, om varggarnen äro i gott stånd. Som det är troligt, att flere antingen hava odugliga eller alldeles inga, beslutades att alla skolänsanskaffa varggarn och dem medhava till övningsskallen, som i Juni månad detta år anställles. Den detta försummar plikte 1 R. B:o.

§ 9.

Genast efter skalleu uppgiva Skallfogdarne för Skallmästare alla till böter skyldige personer, varefter Skallfogdarne i var sin rote upptaga böterna och dem mot kvitto hos Skallmästare avlämna, vilka däröver uppvisa räkning och redogörelse vid Valborgsmässa-sockenstämman till församlingarnes granskning och underskrift. Vid denna sockenstämma sker tillsättningen av nya Skallmästare och Skallfogdar, om de förra bortflytta, med döden avgå eller på några grundade skäl böra entledigas.

§ 10.

Alla böter, som utgå, ävensom alla fällda djur tillfalla jaktkassan, som förvaltas av Skallmästare; men står under församlingarnes granskning såsom sagt är i § 9. Likväl för att uppmuntra föreståndarne till drift och verksamhet och såsom en liten ersättning för deras besvär, skall halva kassans behållning vid varje Maj-stämma utdelas till Skallmästare och Skallfogdar, som efter behag göra fördelning emellan.

§ 11.

Många år framåt skall denna skallordning årligen i April månad uppläsas från predikstolarne i församlingarnes kyrkor, på det ingen må kunna bliva i okunnighet om dess innehåll.

TORP OCH TORPARMINNEN

I samarbete med ABF startade hembygdsföreningen i höstas tre studiecirklar rörande torp och torparminnen i Hemmesjö. Den ena sysslar med torpen i Risingetrakten och har förre landsantikvarien Jan Erik Anderbjörk som ledare. Den andra leds av Bengt Hjelmqvist och har torpen i Aryd och Hemset på sin lott. Den tredje, under Kurt Karlssons ledning, ägnar sig åt torpen i Hemmesjö- och Billa-området. Studieplanen har utarbetats av Riksförbundet för hembygdsvård och som kursbok används Ivan Svanströms bok Torparna. Sammanlagt räknar cirkelarna 35 deltagare, som med stor iver forskar i kartmaterial och arkivalier. Många av torpen är i dag helt försvunna och mycket svåra att lokalisera, andra är sommartorp eller används, i mer eller mindre tillbyggt skick, som året-runt-bostäder.

Bli med i hembygdsföreningen

Arsavgift 10 kr., äkta makar 15 kr.

Åryd på 1750-talet

Åry bruk var ursprungligen ett järnbruk, grundat vid mitten av 1600-talet och i gång ännu 1882. Vattenkraften, skogarna och malmen i sjöar och myrar utgjorde förutsättningen för järnhanteringen, och det var den rika tillgången på skog som kom trävarumannen Edwin Ohlsson att intressera sig för bruket, som han 1903 förvärvade genom sitt bolag Tingstads trävaru-aktiebolag och där han 53 år senare slutade sina dagar, 90 år gammal. Han blev med åren alltmera fängslad av brukets historia och lät den framstående kännaren av herrgårdarna i Kronobergs län, filosofie hedersdoktorn P.G. Vejde skriva en bok om Åryd och dess öden genom århundradena. Boken publicerades 1954 och innehåller ett rikt material om bruket under gångna tider. Hans skildring kan kompletteras med hjälp av det bevarade bruksarkivet, som Vejde tydligen inte utnyttjat. De följande raderna vill ge några glimtar från bruket på 1750-talet. Så gamla är de äldsta bruksböckerna.

Ägare till bruket var då brukspatronen Olof Lundblad, som med maka och fyra av sina fjorton barn ligger begravnen vid Hemmesjö gamla kyrka. Han tycks ha kommit till Åryd från Bergslagen och förde åd sig praktiska erfarenheter av järnhantering i Västmanland och Dalarna. "Bruket hade till ägare fått en verklig fackman", skriver Vejde. Han reparerade och moderniserade masugnar och hammare, skaffade sig mera skog genom att köpa Braås stora stora skogsegendom och mera malm genom att inmuta några tidigare inte utnyttjade sjöar.

På 1750-talet var bebyggelsen i Åryd koncentrerad till området kring den södra ägrenen, d.v.s. kring den plats där man i dag finner masugnsruinerna. Där låg masugnen, hammarsmedja och säg på ena sidan av ån och herrgårdsbyggnaderna och bruksfolkets hus på den andra. Knippsmedjan, där man tillverkade allehanda smidesprodukter, tycks ha legat vid den norra ägrenen. Bland bruks- och gårdsfolket stod hammarsmederna högst på den sociala rangskalan. Den främste hette Carl Werme och hade titeln hammarsmedsällderman. Han hade hjälp av mästersvennerne Eric Frendesson och Jonas Erichson samt smedsläredrängen Olof Frendesson. Vid masugnen fanns det hyttedrängar, slaggekörare och uppsättare, vid knippsmedjan knippsmeder och knippsmedsdrängar. Dessutom fanns det bruksdrängar och brukskarlar, gårdsdrängar och dagkarlar, en stallgosse, en ladugårdspiga, en brygghuspiga och en kökspiga, att inte tala om ryttaren Holmberg, som bodde i sitt låga ryttartorp. Många av de andra var också torpare vid sidan om. Några var "brukare", arrendatorer. Till bruksfolket hörde sammanlagt mellan 20 och 30 personer, hustrur och barn oräknade. Antalet varierade något med konjunkturerna på järnmarknaden.

Malmen hämtades från sex sjöar. Under åren 1750-57 kom den största delen från Tegnabysjön, Rinkabysjön och Rottnen. Årydssjön bidrog med endast 3 procent, och för Toftasjön och Helgasjön var procent-siffran ännu lägre, 2 resp. 1. Det var stora skillnader de olika åren emellan, både när det gällde det procentuella uttaget från de olika sjöarna och den mängd malm som togs upp. De år då den upptagna malmen var ringa, fick smedjorna tackjärn från Braås som utfyllnad. Ersättningen till malmtagarna, som ofta bodde intill respektive sjöar, växlade med sjöar och årstider. Man fick mer betalt på sommaren än på vintern och mer betalt i Helgasjön och Rottnen än i Tegnabysjön och Årydssjön.

Runt om i skogarna brann kolmilorna. Det var stora mängder kol som gick åt. Det fanns milor i Kohagen och vid Skogstorp svägen, vid Sjöändan och i något som rätt och slätt kallades hagen. Hyttedrängarna fick hjälpa till att utkola och uttriva milorna. Men kolryssarna - slädden med flätade körgar - kom inte bara från Åryds egna skogar utan snart sagt från varje gård i grannskapet - kolallmogen kallade man folket där till skillnad från bruks- och gårdsfolket. Från gårdarna i Risinge och Hommesjö, i Furuby, i Kärestad, i Västorp och Torsjö kom oxarna i en jämn ström till bruket, vars betydelse för traktens befolkning var mycket påtaglig.

Masugnen var i drift (blåstes) endast en relativt kort tid varje år. Under åren 1750-57 pågick blåsningsen som kortast 28 dagar och som längst 47 dagar. Den korta blåsnings tiden medförde självfallet sysselsättningsproblemen, som ibland löstes genom att hyttedrängar och uppsättare lånades ut till Braås, när blåsningsen var i gång där.

Det järn som utvanns i masugnen blev stångjärn i hammarsmedjan. Som regel rörde det sig om 250-300 skeppund stångjärn om året. I smedjorna bearbetades järnet till plogbillar, hackor, spadar, säs, spik, fotringar, huttstänger (spett), spjäll, murskodar, murhammare, järngaller, takkrökar och diverse småsmide - "smitt åtskilligt smått" efter förteckning" uppges det i fråga om knippsmeden Johan Fehrsson.

Det var vanligt, att bruksfolket fick större delen av sin ersättning utbetald kontant, men stickprov visar, att ungefär en tredjedel togs ut i form av varor, som genom brukets försorg hämtades hem, främst från Karlshamn eller Ronneby. Vanligen utgick ersättningen efter prestation, men i några fall förekom årslöner. Gårdsdrängarna fick 18 daler silvermynt var och därtill 2 daler i städja. Lagårdspigan och brygghuspigan fick nio daler var, och ryttaren Holmberg fick utom torpet 10 daler i ryttarlön. Det egentliga bruksfolket var bättre betalt. Daglönen varierade mellan 6 och 12 öre - det gick 32 äre på en daler - och man räknade med korta dagar och långa dagar. Hyttedrängarna fick 16 öre pr dag, uppsättarna 3 daler pr vecka, och utsmidarlönen var 16 daler pr skeppund järn (176 kg.). Slaggutköraren betalades med 20 öre pr dygn och den som vaktade blåsningsen fick hela 24 öre pr dygn. Myttedrängom Abraham Amundsson fick 16 öre för att han gick med bud till Braås, en mått promenad på ungefär sex mil. Som jämförelse kan nämnas, att en ko kostade mellan 12 och 17 daler, ett par skor 1 daler och 24 öre, ett stop brännvin (1,3 liter) 12 öre.

De varor som bruket tillhandahöll var råg och korn men också salt, fläsk, ärter, rovor, humle och fisk av alla slag: sill, storsill, fetsill, småsill, torsk, bergtorsk, torr fisk. Det var bönder och arrendatorer som hämtade varorna. Jonas Pettersson i Skogstorp körde till Ronneby med järn och gamla gevär och kom hem med en halv tunna kabeljo. Erich Jöransson i Homset Norregård hämtade ärter i Skåne, råg i Karlshamn och sill i Ronneby. Man hämtade andra förnödenheter också: kvarnstenar från Loshult, kalk och färg från Ronneby, tegel från Ånga, korn från Jät, havre från Imgelstad, rovor från Urshult och "järnkakelugnar" från Museby.

Vad gjorde man, när man inte var sysselsatt i den direkta bruksrörelsen? Många av bruksfolket hade torp med skyldighet att göra dagsverken både vid bruket och herrgården. En var skomakare på lediga stunder, en annan skraddare. Man byggde flottor på Hölga-sjön och Teg nabysjön, gårdsdrängen Pehr Fehrsson inredde en stuga på torpet Jonsabacken (nuvarande fabriksområdet), man gjorde gårds-gårdar och dikade kärr, krattade och röjde. Carl Fehrsson i Skogstorp röjde boke och oke i Skogstorp's gårde - ett tidigt exempel på

skogsvård i Årydsskogarna. Pigan Sara vid sågen gjorde "åtskil-
ligt arbete i trädgården" och tjänade på det 13 daler och 18 öre
- 7 öre om dagen i 62 dagar.

Nöjena var inte många. Man möter här och var uppgiften, att pengar
har utbetalats "kontant i Växjö", och en närmare granskning visar
att utbetalningarna som regel skett i mitten av februari, vid tiden
för Sigfridsmässan, då mycket pengar var i omlopp. I februari 1751
tog en av gårdsdrängarna ut 1 daler av sitt tillgödhavande, en
annan gårdsdräng 3 daler, hammarsmedsläredrängen 7 daler och ryttaren
hela 8 daler, nästan hela ryttarlönen, men så hade han också en
hel del att fordra för den nya gårdesgården han byggt och för malm
som han tagit upp ur Årydssjön.

Brännvinet tycks inte ha flödat lika rikligt som det kom att göra
några decennier senare, när det blivit brännert vid bruket. Men i
brygghuset bryggde brygghuspigam Karen öl. När det gäller hennes öl-
bryggande, kan man ur räkenskapernas korta notiser läsa fram en
tragedi, som måste ha drabbat den stackars brygghuspigam mycket
hårt och som samtidigt visar tidens stränghet. Hon fick betala
hela 4 daler, nästan halva den kontanta årslönen, för att hon "värde-
slösat med 2 skäppor malt under brygging".

B.H.

GAMLA FOTOGRAFIER

Inom föreningen har påbörjats en insamling av fotografier från det
Hemmesjö som gått. Sedan bilderna kopierats, kommer kopiorna att
registreras och hållas tillgängliga för dem som vill studera dem,
ev. på biblioteket. Tack vara energiska insatser av några av styrel-
sens medlemmar har åtskilliga intressanta bilder kunnat tillföras sam-
lingen. Den som i sina gömmor har gamla bilder bör snarast kontakta
någon av styrelsens medlemmar. Särskilt önskvärda är bilder som
visar bebyggelse som försvunnit eller belyser bygdens liv i vardag
och fest. Alla bilder återställs efter kopieringen.

Årsmötet

Hembygdsföreningens medlemmar kallas till årsmöte fredagen den 18
mars 1977 kl. 19 i församlingshemmet i Billa. Utöver förenings-
angelägenheter (bl.a. definitivt antagande av föreningens stadgar,
revisionsberättelse, val, fastställande av årsavgift) förekommer
föredrag av

direktör Thorsten Petersson, Växjö,

Med titeln

Plock ur byakistan

Årydsborna minna Thorsten Petersson från hans framträdande när
"draggen" invigdes för snart två år sedan och styrelsen tror sig
kunna utlova en trivsamt kväll, kring dukade kaffebord.